

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Grau de Filologia Clàssica

Treball de Fi de Grau

Curs 2024-2025

TÍTOL: Desinències nominals llatines arcaiques:anàlisi diacrònica des del protoindoeuropeu i fonts.

NOM DE L'ESTUDIANT:Júlia Camps Felip

NOM DEL TUTOR:Ignasi-Xavier Adiego Lajara

Barcelona, 19 de juny de 2025

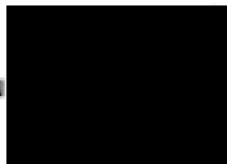

Declaració d'autoria

Amb aquest escrit declaro que soc l'autor/autora original d'aquest treball i que no he emprat per a la seva elaboració cap altra font, incloses fonts d'Internet i altres mitjans electrònics, a part de les indicades. En el treball he assenyalat com a tals totes les citacions, literals o de contingut, que procedeixen d'altres obres. Tinc coneixement que d'altra manera, i segons el que s'indica a l'article 18 del capítol 5 de les Normes reguladores de l'avaluació i de la qualificació dels aprenentatges de la UB, l'avaluació comporta la qualificació de "Suspens".

Barcelona, a 19 de juny de 2025

Signatu

DESINÈNCIES NOMINALS LLATINES ARCAIQUES : ANÀLISI DIACRÒNICA DES DEL PROTOINDOEUROPEU I FONTS.

JÚLIA CAMPS FELIP

Universitat de Barcelona

RESUM

Aquest treball té l'objectiu de recopilar i d'analitzar lingüísticament totes les desinències més arcaiques dels casos de les cinc declinacions llatines. En primera instància, es presenten les inscripcions epigràfiques llatines, que comprenen des del segle VII aC fins al IV aC, i les dues obres dels gramàtics llatins Marc Terenci Varró i Màrius Victori, de les quals se'n recullen les desinències arcaiques. A continuació, s'explica l'origen protoindoeuropeu de les desinències antigues del llatí, per entendre'n la formació i evolució. Després de fer la recopilació de les desinències, es duu a terme una anàlisi lingüística des del protoindoeuropeu fins al llatí clàssic, de manera que es puguin comprendre les diverses variants testimoniades. Finalment, amb totes aquestes dades s'elaboren els paradigmes de les desinències llatines arcaiques, per exposar-les en una taula d'una manera més visual.

MOTS CLAU: desinències llatines arcaiques, fonts, epigrafia, protoindoeuropeu, anàlisi lingüístic.

ABSTRACT

This work aims to compile and linguistically analyze all the most archaic desinences of the cases of the five Latin declensions. In the first instance, Latin epigraphic inscriptions are presented, covering from the 7th century BC to the 4th century BC, and the two works of the Latin grammarians Marcus Terentius Varro and Marius Victorinus, from which the archaic desinences are collected. Next, the Proto-Indo-European origin of the ancient Latin desinences is explained, to understand their formation and evolution. After compiling the desinences, a linguistic analysis is carried out from Proto-Indo-European to Classical Latin, so that the various variants attested can be understood. Finally, with all these data, the paradigms of archaic Latin desinences are elaborated, to expose them in a table in a more visual way.

KEY WORDS: archaic Latin disinnence, sources, epigraphy, proto-Indo-European, linguistic analysis.

Per a la meva família,
que m'ha donat suport
durant tota la carrera i per estar
al meu costat en els moments difícils.
Especialment al meu pare,
per llegir-me la col·lecció dels clàssics
de la F.B.M des que era petita.

Per a la doctora Marta Segarrés Gisbert,
la meva *altera ego*,
qui m'ha transmès tota la vocació i passió
per la Filologia Clàssica i la docència.

Per al meu millor amic Grigor,
amb qui he compartit moltes fricades
i molts moments bonics
des de primer fins a quart de la carrera.

Per al Javier, per escoltar-me i
acompanyar-me durant tota la carrera.

Per a l'Alba Oraá, qui em va ajudar a entrar
a la secta de clàssiques i
resoldre molts dubtes que tenia.

Per a la Mariona Vernet, qui m'ha obert i
ensenyat la disciplina
de l'*Indogermanische Sprachwissenschaft*.

Índex

1. Introducció a les fonts	6
1.1. Fonts epigràfiques	6
1.1.1. Vas de Tita Vendia.....	6
1.1.2. Fíbula de Preneste	6
1.1.3. Vas de Duenos	7
1.1.4. Lapis Niger.....	7
1.1.5. Inscripció sobre una base d'un donari a Tíbur.....	8
1.1.6. Lapis Satricanus	8
1.1.7. Inscripció de Madonetta	8
1.1.8. Inscripció de Manias	9
1.1.9. Inscripció del Fòrum romà.....	9
1.1.10. Copa de bucchero.....	9
1.1.11. Vas de Garigliano	10
1.1.12. Cista Ficoroni	10
1.2. Fonts literàries	11
1.2.1. <i>De Lingua Latina de Marcus Terentius Varro</i>	11
1.2.2. <i>L'Ars Grammatica de Marius Victorinus</i>	11
2. D'on provenen les desinències nominals arcaiques en llatí?	12
2.1. Desinències nominals protoindoeuropeus	12
3. Anàlisi	14
4. Paradigmes nominals de les declinacions llatines arcaiques	26
5. Conclusions	28
6. Bibliografia	29
7. Annexos	31

1. Introducció a les fonts

En aquesta part primer presentarem les fonts, de les quals n'analitzarem les desinències nominals llatines arcaiques, per tal que el lector n'estigui ben informat. D'aquesta manera, primerament, exposarem breument les fonts epigràfiques, ja que són els primers testimonis que tenim de la llengua llatina i en les quals es poden apreciar millor els arxismes que analitzarem *a posteriori*. En segon lloc, es precisaran també les fonts literàries, que també inclouen moltes formes arcaiques que valen la pena de comentar.

1.1. Fonts epigràfiques

1.1.1. Vas de Tita Vendia¹

El Vas de Tita Vendia es tracta d'un pithos, un recipient per a emmagatzemar líquids, que data pels voltants del segle VII aC (ca. 620-600). L'arqueòleg italià Raniero

Mengarelli va descobrir aquesta inscripció a prop d'una ciutat anomenada Caere, tot i que se'n desconeix la localització exacta. El material emprat és la ceràmica i la tècnica és l'impasto. Finalment, la tipologia d'aquesta inscripció és votiva i parlant, ja que hi apareix el nom de la propietària, que casualment és una dona i a més, el subjecte és el propi vas.

1.1.2. Fíbula de Preneste²

La Fíbula de Preneste, que data entre els segles VII-VI a.C, és una fíbula/ agulla d'or. Va ser presentada l'any 1887 en una trobada a l'Institut Arqueològic alemany de Roma, on

Ferdinand Dümmler l'exposà. No obstant, fou l'investigador Wolfgang Helbig qui la posseïa des de feia temps, tot i que desconeixia el seu descobridor, ell afirmà que fou comprada a Palestrina per un amic seu. L'escriptura del text és molt arcaica, com es pot veure encara conserva la digamma o wau, que unint-se amb la H grega representaven el so /f/. Finalment, cal incloure aquesta inscripció en la tipologia votiva, puix que es tracta d'una fíbula dedicada a un tal Numasios de part d'un tal Manios.

¹ EDCS-13800190

² (CIL I² 3)

1.1.3. Vas de Duenos³

Abbildung 41 (CIL I² 4): Foto der Duenos-Schale (KASNER 2000, 323 Tafel 441³)

El Vas de Duenos fou trobat l'any 1880 per l'arqueòleg alemany Heinrich Dressel a la vall entre els monts Quirinal i Viminal a Roma. La seva datació comprén entre els segles VII-V a.C, tot i que segons la *communis opinio* la seva composició fou pels voltants del segle VI aC. La tipologia del vas és la següent: es tracta d'un *kernos*, una peça formada per la unió de diverses gerres o vasos, el material de la qual és la ceràmica i el mètode de gravat i de pintura és l'impasto. L'escriptura és la llatina arcaica, que combina lletres com la coppa i la digamma. D'altra banda, el sentit de l'escriptura és de dreta a esquerra en *scriptio continua*, com és habitual. El seu tema és votiu, ritual i religiós.

1.1.4. Lapis Niger⁴

(CIL I² 1) (Bischoff 1990, 100) (Kasner 2000, 323 Tafel 441³)

El Lapis Niger és un santuari religiós, que fou descobert el maig de l'any 1899 al forum de Roma, en el qual hi havia una inscripció en un pilar quadrat, anomenat *cippus* en llatí. La inscripció pren el nom del santuari, però també hi ha investigadors que l'anomenen la inscripció del Fòrum romà, perquè va ser el lloc on es va trobar. Aquesta és una dels testimonis més arcaics que tenim de la llengua llatina, que data del segle VI a.C, perquè s'hi menciona un *recei*, *regi* en llatí clàssic, que podria ser les primeres denominacions d'un rei a l'antiga Roma. L'escriptura emprada en la inscripció és llatina, tot i que té molts caràcters idèntics a l'etrusca i a la grega per la seva antiguitat i la seva lectura s'ha de fer de dreta a esquerra i d'esquerra a dreta, ja que està escrita en la forma bustrofèdica. Pel que fa al contingut, segons Johannes Stroux es tracta d'una llei amb caràcter ritual.

³ (CIL I² 4)

⁴ (CIL I² 1)

1.1.5. Inscripció sobre una base d'un donari a Tíbur⁵

2.2.6. Inschrift von Satricum von Tiber (CIL I² 2832)

complemet directe és la pròpia inscripció.

Aquesta inscripció, que data del segle VI a.C. , fou trobada a Tíbur, l'actual Tívoli una ciutat a la vora de Roma. No tenim fonts documentades sobre la seva descoberta. El material emprat per a fer aquesta inscripció, com no pot ser d'altra manera, és la pedra. L'escriptura és llatina, tot i que mostra formes arcaiques com l'ús de la coppa, una lletra provinent del primitiu alfabet grec. Pel que fa al seu contingut es tracta d'una ofrena votiva dedicada per a un fill. A més, és una inscripció parlant, ja que el

1.1.6. Lapis Satricanus⁶

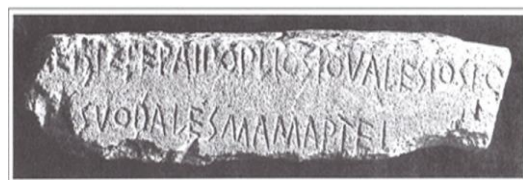

Abbildung 106 (CIL I² 2832a): Foto der Inschrift (STIBBE 1978, Tav. XXIV, 2)

indica que és una inscripció molt arcaica. El material emprat és la pedra, que destaca pel seu color grogenc. A banda d'això ,cal esmentar que la seva escriptura és llatina arcaica, però la seva orientació ja no és bustrofèdica, sinó que va d'esquerra a dreta. Pel que fa a la seva tipologia, també s'ha de classificar dintre de les inscripcions votives, ja que és una inscripció dedicada al déu Mart per part d'uns companys de Publi Valeri, que fou el primer cònsol romà.

El Lapis Satricanus fou descobert l'any 1977 a una ciutat anomenada Satricum durant unes excavacions encapçalades per l'arqueòleg C.M. Stibbe. La inscripció data dels segles VI-V aC, que

1.1.7. Inscripció de Madonetta ⁷

Abbildung 75 (CIL I² 2833): Foto der Inschrift (DEGRASSI 1965b, 25 Nr. 30)

V a.C, en la qual es poden observar diversos trets arcaics, com l'ús de la coppa i les grafies més de l'estil etrusc i grec. La seva orientació és de dreta a esquerra i amb un intent de bustròfedon. La seva temàtica és votiva, car hi apareixen dues divinitats gregues, Càstor i Pòl·lux, qui en podrien ser els destinataris de l'ofrena.

La inscripció de Madonetta fou trobada l'any 1958 en unes excavacions a l'àrea de Madonetta, on hi havia tretze altars. La inscripció data dels segles VI-

⁵ (CIL I, 2658)

⁶ (CIL I² 2832a)

⁷ (CIL I² 2833)

1.1.8. Inscripció de Manias ⁸

La inscripció de Mania, que data de finals del segle VI a.C i de principis del segle V a.C, fou trobada a l'Acqua Acetosa Laurentina a la vora de la Vil·la romana de Tor de Cenci de la ciutat de Roma. Es troba gravada d'esquerra a dreta amb l'alfabet llatí a la part superior d'una gerra de ceràmica, que podria ser emprada pels rituals o bé una ofrena votiva d'una senyora anomenada Mania.

1.1.9. Inscripció del Fòrum romà⁹

És una inscripció trobada al temple de Vesta del Fòrum romà per l'arqueòleg italià Giacomo Boni durant les excavacions dels anys 1903 i 1904, que data de finals del segle VI a.C a principis del segle V a.C. El text està gravat d'esquerra a dreta amb l'alfabet llatí al fons de l'interior d'un bol/vas de bucchero. A l'inici, segons Fortini, el vas/bol fou un *instrumentum domesticum*, no obstant en gravar-ne el nom, passà a esdevenir un objecte regal de part d'un tal Trepios.

1.1.10. Copa de bucchero¹⁰

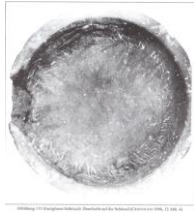
La copa de bucchero datada de finals del segle VI a.C i principis del segle V a.C, feta amb un procés d'elaboració diferent propi de la regió de l'Etruria, es trobà a la Vil·la romana d'Aqua Acetosa. La inscripció està escrita d'esquerra a dreta amb l'alfabet llatí, tot i que té algun element grec com la r, que és més semblant a una ρ (rho) grega que no pas a una r llatina. La seva tipologia és de propietat o autoria, perquè hi apareix la *gens* del posseïdor de la copa.

⁸ (CIL I² 2917b)

⁹ EDCS-70900131

¹⁰ (CIL I² 2917a)

1.1.11. Vas de Garigliano¹¹

El Vas de Gargiliano, un vas fet amb impast, fou trobat l'any 1926 en unes excavacions entre el Laci i la Campània a la vora del riu Garigliano, d'on pren el seu nom. La datació de la inscripció és del segle V a.C, tot i que la seva escriptura sembla molt més arcaica, ja que conté lletres d'origen etrusc i grec en *scriptio continua* al voltant del vas. La seva tipologia és votiva, ja que, segons Brent Vine, el vas estaria dedicat a una divinitat de part de dos individus de la *gens* dels Audii.

1.1.12. Cista Ficoroni¹²

Aquesta inscripció, gravada en una cista, fou trobada l'any 1738 a Preneste per l'arqueòleg italià Francesco de' Ficoroni. El material sobre el qual s'ha gravat és el bronze, que data del segle IV a.C. L'escriptura emprada és la llatina arcaica, ja que les a's són de l'estil etrusc, així i tot la seva orientació és d'esquerra a dreta. Per acabar, la seva tipologia és la dels objectes de la vida quotidiana, perquè en si les cistes es feien servir per guardar-hi joies, diners, roba... Tot i que també se n'han trobat en contextos rituals. La cista és una dot donada a una filla d'una matrona d'una família noble de Preneste, Dindia Macolnia, de part d'un artesà, Novios Plautios.

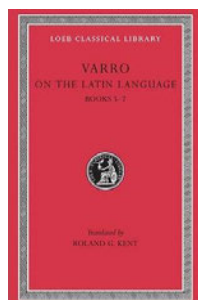
¹¹ (CIL I² (4) 479)

¹² (CIL I2 561)

1.2. Fonts literàries

Per aquest treball és convenient que no només es tinguin en compte les fons epigràfiques, sinó que també cal observar i analitzar les formes arcaïques que presenten els gramàtics antics, per tal d'oferir una millor visió diacrònica de l'evolució de les terminacions nominals llatines. D'aquesta manera, a continuació es presentaran les fonts literàries que es faran servir per al treball posterior.

1.2.1. *De Lingua Latina de Marcus Terentius Varro*¹³

El *De Lingua Latina* del gramàtic *Marcus Terentius Varro* data entre els anys 116-27 aC, que tracta sobre els diferents aspectes de la llengua llatina amb una perspectiva formal. Aquesta obra s'estructurava en vint-i-cinc llibres, tot i que només se'ns han conservat íntegrament del llibre V al X i tota la resta de volums en estat fragmentari. El primer llibre és una introducció a l'obra, que no es farà servir en aquest treball. Els llibres II-VII tracten sobre les etimologies de les paraules i les seves fonts. Els volums VIII-XIII tracten sobre la derivació dels mots, la morfologia verbal i nominal llatines. Finalment, els llibres XIV-XIX tracten la sintaxi.

1.2.2. *L'Ars Grammatica de Marius Victorinus*¹⁴

L'*Ars Grammatica* del gramàtic *Marius Victorinus*, composta aproximadament entre els segles III-IV dC, comprèn de quatre volums, un dedicat a l'ortografia i sobre la lògica de la mètrica, el segon dedicat als metres llatins, el tercer sobre la pragmàtica dels metres mixtos i el quart sobre les connexions i desconnexions dels metres.

¹³ Varro. *On the Latin Language, Volume I: Books 5-7*. Translated by Roland G. Kent. Loeb Classical Library 333. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938.

¹⁴

2. D'on provenen les desinències nominals arcaiques en llatí?

Les desinències nominals arcaiques en llatí provenen de la flexió nominal protoindoeuropea, perquè el protoindoeuropeu és la seva llengua mare, de qui n'ha heretat gairebé totes les formes nominals, tot i que moltes han sofert canvis fonètics a través del temps. Per aquest motiu, es mostraran les desinències nominals protoindoeuropeus, per comprendre la seva formació i evolució cap a les formes llatines arcaiques.

2.1. Desinències nominals protoindoeuropeus¹⁵

La flexió nominal proto-indoeuropea estava classificada d'una manera molt diferent a la de les llengües filles que coneixem nosaltres, com el grec, el llatí, el sànscrit o l'hitita. Aquesta divisió és la següent, d'una banda, existia una flexió temàtica per als substantius que presenten una vocal temàtica amb *ablaut* a l'arrel *-o/-e. Per altra banda, la flexió atemàtica, com molt bé indica el seu nom, es troba mancada de vocal temàtica en l'arrel, és a dir, que les arrels acaben en consonant $\emptyset$ ¹⁶ o en semi-consonants *y i *w. A més, el protoindoeuropeu tenia dos "gèneres", en primer lloc, el gènere comú, en el qual s'inclouen el gènere masculí i femení, i, segonament, el gènere inanimat, en el qual s'hi troba el gènere neutre. Finalment, el paradigma nominal protoindoeuropeu constava de tres nombres, el singular, el plural i el dual; aquest últim servia per expressar elements que són dobles com: els dos ulls, les dues mans, ambdues persones...

Flexió nominal temàtica PIE¹⁷

	sg.	pl.
voc.	*-e	as nom.
nom.	*-o-s	*-ōs < *-o-es / *-oĭ
acc.	*-o-m	*-o-ns < *-o-m-s
gen.	*-o-sġo / adj.	*-ōm < *-o-om
abl.	*-ōt < *-o-et	*-ōĭs < *-o-oĭs
dat.	*-ōĭ < *-o-eĭ	as instr.
instr.	*-o-h ₁ / *-e-h ₁	*-o-mos / *-o-b ^h (i)os
loc.	*-o-i / *-e-i	*-oĭ-su < *-oĭs-su?

¹⁵ Pel que fa a les desinències emprades en aquest apartat s'han emprat els de Meier-Brügger, ja que són els més actualitzats i els que tenen més coherència per la reconstrucció. MEIER-BRÜGGER, M. (2002). *Indogermanische Sprachwissenschaft* (8th ed.). Berlin; New York: de Gruyter Studienbuch. pp 197-200.

¹⁶ Ø: Aquest símbol significa que en l'arrel no hi ha cap vocal.

¹⁷ PIE= Protoindoeuropeu.

Flexió nominal atemàtica PIE

	sg.	pl.	du.
voc.	- $\emptyset$	as nom.	
nom.	-s / - $\emptyset$	-es	-h ₁
acc.	-m / - $\bar{m}$	-ns / - $\bar{n}s$ < -m+s	
gen.	]-és / -os / -s	-om	
abl.	]	]-m-	
dat.	-e $\bar{i}$	]	
instr.	-éh ₁ / -h ₁	]-b ^h	
loc.	- $\emptyset$ / -i	-su	

3. Anàlisi

Vas de Tita Vendias

Transcripció: *ecournatitavendiasmamar [...] edvhe*

Transliteració: *ecō urna tita vendiās mamar[cos ... m]ēd vhe[ced*

Traducció: Jo sóc la urna de Tita Vendia. En Marc m'ha fabricat.

Anàlisi lingüístic

Urna i tita: ‘urna,vas’ i ‘Tita’: Són nominatius singulars femenins arcaics de la primera declinació, que provenen d'un tema en **eh₂* protoindoeuropeu, en el qual queia la **h₂*, que causava un canvi de coloració de la vocal e>a. La terminació -a en aquest cas podria ser llarga, tal com succeeix en el nominatiu singular femení de l'Osc i l'Umbre, però no ho podem comprovar amb certesa. La funció sintàctica que fan al període oracional és d'atribut (MEISER 2010: 130).

Vendiās: ‘Vendia’: És un genitiu singular femení arcaic de la primera declinació, que prové de la flexió temàtica protoindoeuropea, perquè conté la vocal temàtica **-eh₂* més el suffix del cas genitiu en **-s* (WACHTER 1987). A partir del segle III aC, el genitiu arcaic en -as fou substituït pel genitiu en -ai, una forma analògica amb el genitiu de la segona declinació acabat en -i, i finalment el genitiu en -ae acabà substituïnt-los als dos en llatí clàssic (MEISER 2010:130-131).

Fíbula de Preneste

Text: *manios med fhe fhaked nvmasioi*

Traducció: Mani m'ha elaborat per a Numasi.

Anàlisi lingüístic

Manios: ‘Manios’: És un nom propi que es troba en el cas nominatiu singular masculí de la segona declinació llatina arcaica amb la funció de subjecte o primer argument de l'oració. La seva terminació en -os és arcaica, perquè prové directament de la flexió temàtica protoindoeuropea del gènere comú **-os* (CLACKSON-HORROCKS 2007:15), que es comprèn

d'una vocal temàtica *-o, en grau deentonant¹⁸ causat per l'ablaut de la vocal, seguida del sufix de la terminació de cas del nominatiu singular del gènere comú en *-s. Finalment, en llatí clàssic tenim una forma de nominatiu singular masculí de la segona declinació acabada en -us, en la qual la vocal temàtica -u, provinent de la vocal temàtica arcaica -o, ha patit un tancament de timbre (ERNOUT-MEILLET 1953: 26).

Nvmasioi: 'Numasios': És un nom propi en cas datiu singular masculí arcaic de la segona declinació llatina, que fa la funció de destinatari o beneficiari de l'acció verbal. El final en -oi és molt arcaic, ja que és la forma fossilitzada de l'antic datiu protoindoeuropeu de la flexió temàtica del gènere comú acabat en *-oy, ja que consta de la vocal temàtica -o, en grau deentonant, i d'un sufix, que caracteritza el cas datiu, que és -i. Per altra banda, en llatí clàssic trobem la forma del datiu singular masculí acabada en -ō, que resultaria d'una contracció de l'antiga forma -oi, per això la vocal – ō és llarga (MEISER 2010:134-136).

3.3. Vas de Duenos

Transcripció:Línia 1:*iovesatdeivosqoimedmitatneitedendocosmisvircosied*

Línia 3: *dvenosmedfeced enmanomeinomdvenoinemedmalostatod*

Transliteració: Línia 1: *iovesat deivos qoi med mitat nei ted endo cosmis virco sied*

Línia 3: *dvenos med feced en manom <m>einom dvenoi ne med malo<s> tatod*

Traducció: Línia 1: Qui m'envia demana als déus si la dona no és afable amb tu (Dumèzil 1970:1045).

L'home, que m'envia, prega als déus que la dona no et sigui benefactora.

Línia 3: Un home fidel m'ha fet per a un propòsit en benefici d'un home fidel: que un home dolent no em robi a un home bo (Rix 1985).

Anàlisi lingüístic

Dvenos: 'home bo': És un adjectiu substantivat, que es troba en el cas nominatiu singular masculí arcaic de la segona declinació amb la funció sintàctica de subjecte agent de l'oració. Per a la resta d'informació Cf. *Manios* pp 14.

¹⁸ El grau deentonant és un canvi fonètic, que causa el canvi de timbre de la vocal e del grau ple de l'arrel cap a o segons el context en què es trobi. D'aquesta manera les arrels compten amb tres graus: el grau ple en la vocal e, que pot ser allargat també, el grau deentonant en o, que també es pot trobar allargat i finalment, el grau zero, és a dir, que no té vocal temàtica.

Dvenoi: ‘home bo’: És un adjectiu substantivat, que es troba en el cas datiu singular masculí de la primera classe, seguint el paradigma dels substantius de la segona declinació llatina amb la funció de destinatari o beneficiari. Per a la resta d’informació Cf. *Numasioi* pp 15.

Malo<s>: ‘home dolent, sacríleg’: És un altre adjectiu substantivat, que està en el cas nominatiu singular masculí de la primera classe, seguint el paradigma dels substantius de la segona declinació llatina amb la funció de subjecte agent. Per a la resta d’informació Cf. *Manios* pp 14.

Lapis Niger

1 quoi hon
 2 sakros es
 3 ed. sord
 4 a has
 5 recei iox
 6 [moltatod moltam prjevam.
 7 quos re
 8 m kalato?
 9 rem hab
 10 tod iouxmen
 11 ta kapia duo tau
 12 am iter pe
 13 -m quoi ha
 14 velod neq f
 15 iod iovestod
 16 loiuquiod qo¹⁹

Traducció:

1 Qui
 2 que sigui maleït.
 5 al rei .
 7 a qui el re[i]
 9 un herald
 10 una parella,
 11 dos caps toros
 12 Pel camí
 13 Ell que
 14 no juntament amb
 16 en el bosc sagrat

Anàlisi lingüístic:

Recei: ‘rei’: És un substantiu masculí arcaic de la tercera declinació llatina, específicament un tema en consonant velar sonora -g en cas datiu singular amb la funció de beneficiari o de règim verbal. La terminació -ei és molt arcaica, car és hereva directa de la terminació del datiu de la flexió atemàtica protoindoeuropea *-ey. En llatí clàssic la terminació del datiu és -ī, ja que des de la forma arciaca -ei ha patit una monoftongació, que ha resultat en una vocal llarga (MEISER 2010:138-144).

¹⁹ Aquí seguim la interpretació i l’edició del text de Rubio-Bejarano (Rubio & Bejarano, 1955, p. 1).

Loiuquiod: ‘bosc sagrat’ < PIE. *lowk-os ‘lloc de llum’?: És un substantiu molt controvertit, perquè pocs estudiosos han gosat proposar-ne un origen i una lectura. Nogensmenys, com que pel text seguim la proposta de Palmer (PALMER 1969:53), en la interpretació també ho farem per tant, cal entendre louquiod com una forma arcaica de *lucus*, -i ‘bosc sagrat’. Prenent la interpretació de Palmer, es pot afirmar que és un substantiu masculí de la segona declinació en el cas ablatiu singular, que faria la funció de complement circumstancial de lloc. La desinència -od de l’ablatiu és molt arcaica, degut a que no li ha caigut l’oclusiva dental sonora final, que és un tret característic de la desinència de l’ablatiu en *-ot de la flexió temàtica protoindoeuropea. En llatí clàssic la forma de l’ablatiu és -ō, ja que en caure la -d final hi ha un allargament compensatori de la vocal precedent, que es dugé a terme pels volts del 241 aC (WEISS 2020:219-243).

Inscripció sobre una base de donari de Tíbur

Text: *hoi med mitât ka-i-[-]onios qetios donom pro fileod*

Traducció: Ca-i-[-]oni Queti m’envia en aquest lloc com a regal pel benefici del fill.

Anàlisi lingüístic

ka-i-[-]onios qetios: ‘Ca-i—oni Queti’: Són el nomen i el praenomen d’un ciutadà romà, expressats en el cas nominatiu singular masculí arcaic de la segona declinació. La seva terminació en -os denota arcaicitat, pel simple fet de què provenen directament de la flexió temàtica protoindoeuropea del gènere comú *-os (CLACKSON-HORROCKS 2007:15), que es comprèn d’una vocal temàtica *-o, en grau deentonant²⁰ causat per l’ablaut de la vocal, seguida del sufix de la terminació de cas del nominatiu singular del gènere comú en *-s. Finalment, en llatí clàssic tenim una forma de nominatiu singular masculí de la segona declinació acabada en -us, en la qual la vocal temàtica -u, provinent de la vocal temàtica arcaica -o, ha patit un tancament de timbre.

Donom: ‘regal, ofrena’: És un substantiu neutre de la segona declinació arcaica llatina, ja que la seva terminació és -om, no -um com s’esperaria en el llatí clàssic. D’aquesta manera, seguint (MEIER-BRÜGGER 2002:202) hom pot afirmar que prové de la flexió temàtica

²⁰ El grau deentonant és un canvi fonètic, que causa el canvi de timbre de la vocal e del grau ple de l’arrel cap a o segons el context en què es trobi. D’aquesta manera les arrels compten amb tres graus: el grau ple en la vocal e, que pot ser allargat també, el grau deentonant en o, que també es pot trovar allargat i finalment, el grau zero, és a dir, que no té vocal temàtica.

protoindoeuropea, en la qual es trobaven els substantius inanimats, d'on sorgiria la forma d'acusatiu singular *-om inanimat, que comprenia d'una vocal temàtica *-o i una terminació de cas acusatiu *-m.

fileod: 'fill, descendent': és un nom de la segona declinació llatina arcaica, que està en el cas ablatiu singular. La seva terminació -od ja denota molta arcaicitat, ja que les oclusives dentals sonores a final de paraula ja havien caigut al segle III aC (MEISER 2010:134). La desinència -od prové de la desinència de l'ablatiu de la flexió temàtica proto-indoeuropea, que segons Meier-Brügger és *-ot < *-o-et. En protoitàlic la forma d'aquesta desinència ja és *-ōd amb l'oclusiva dental sonoritzada respecte a l'oclusiva dental sorda de l'indoeuropeu, que passà al llatí arcaic com a -od i, finalment, en el llatí clàssic l'oclusiva dental sonora a final de mot va acabar caient causant un allargament compensatori de la vocal precedent: -ō.

Lapis Satricanus

Transcripció: *Jiei steterai Popliosio Valesiosio*

suodales Mamartei

Traducció: Els amics de Publi Valeri van erigir [aquesta inscripció] per a Mart.

Anàlisi lingüístic

Popliosio Valesiosio: 'Publius Valerius': Són un praenomen i un cognomen d'un home, que fou el primer cònsul de la República romana juntament amb Luci Juni Brut. Els dos són substantius que estan en el cas genitiu singular masculí arcaic de la segona declinació llatina amb la funció de complement del nom *suodales*. La terminació -osio és un *hapax legomenon* en la llengua llatina, que ajudà als indoeuropeïstes a reconstruir el genitiu singular proto-indoeuropeu *-o-sio de la flexió temàtica (MEIER-BRÜGGER 2002:200-201). És evident que -osio s'ha conservat íntegrament i únicament en aquestes dues paraules des del protoindoeuropeu. Per altra banda, també podria ser un fruit del contacte amb altres pobles itàlics com els faliscos, que també tenien formes idèntiques com *kaisiosio*. Finalment, cal suposar que aquesta forma fou ràpidament substituïda per la forma clàssica i estàndard acabada en -ī, provinent de la desinència del cas genitiu indoeuropeu *-ih₂ (MEISER 2010:135).

Suodales: 'companys, aliats': És un substantiu masculí de la tercera declinació llatina, que es troba en el cas nominatiu plural fent la funció de subjecte de l'oració. La terminació -es no és

arcaica, ja que la tenim documentada també en llatí clàssic, però sí que és l'hereva directe de la terminació del nominatiu plural de la flexió atemàtica protoindoeuropea acabada en *-es (CLACKSON-HORROCKS 207:102).

Mamartei: 'Mart': És un nom propi del déu Mart, el déu de la guerra, que està reduplicat i en el cas datiu singular masculí arcaic de la tercera declinació amb la funció de destinatari o beneficiari. La terminació -ei demostra la seva arcaicitat, perquè prové de l'antiga terminació de datiu en *-ey de la flexió atemàtica protoindoeuropea, que com podem observar s'ha conservat íntegrament. En canvi, en llatí clàssic ja tenim les formes de datiu acabades en -ī, que han patit una monoftongació d'-ei (MEISER 2010:138).

Inscripció de Madonetta

Transcripció: *castorei : podlovqveiqve qvrois*

Traducció: Per als fills, Càstor i Pòl·lux.

Anàlisi lingüístic:

Castorei podlovqveiqve: 'Càstor i Pòl·lux': Els dos substantius són noms propis de dues divinitats molt venerades a l'antiga Grècia, que posteriorment també foren honorades també pels romans. En aquesta inscripció els dos noms es troben en el cas datiu singular masculí arcaic de la tercera declinació llatina, fent la funció de destinatari o beneficiari. La terminació -ei demostra la seva arcaicitat, perquè prové de l'antiga terminació de datiu en *-ey de la flexió atemàtica protoindoeuropea, que com podem observar s'ha conservat íntegrament. En canvi, en llatí clàssic ja tenim les formes de datiu acabades en -ī, que han patit una monoftongació (MEISER 2010:138).

Qvrois: 'fill,nen': És un substantiu i un *hapax legomenon*, puix que no s'ha testimoniats en cap altre font epigràfica ni literària llatines. Cal destacar que és una adaptació del grec jònic κοῦρος, que significa 'fill,nen,infant', que els llatins adaptaren com a *qvrois*. Aquest substantiu està en el cas datiu plural masculí arcaic acabat en -ois de la segona declinació llatina amb la funció de destinatari o beneficiari, ja que, si ens mantenim fidels a l'adaptació del grec, on el substantiu mencionat pertany a la segona declinació, convé incorporar el substantiu *qvrois* en aquesta. La seva terminació en -ois, que en una primera instància hom pensà que era una simple adaptació grega, en realitat és llatina arcaica, perquè també la conservem en Osc en aquest fragment *Iouiois puclois*, que fa pensar en un origen protoindoeuropeu. D'aquesta manera, s'ha

d'analitzar la terminació *-ois* com a resultat d'un sincretisme de la forma del datiu plural protoindoeuropeu **-o-mos* amb la terminació del locatiu plural proto-indoeuropeu **oisu*. Per això, en llatí clàssic trobem la forma del datiu plural en *-īs*, perquè ha patit una monoftongació de l'antic diftong *-ois* (MEISER 2010:136).

Inscripció de Manias

Transcripció: *Manias*

Traducció: De Mania

Anàlisi lingüístic

Manias: 'Mania': És un nom propi d'una dona, que en aquest cas es troba en el cas genitiu singular femení arcaic de la primera declinació llatina. Per a la resta d'informació. Cf. *Vendias*. pp 13.

Inscripció del fòrum romà

Transcripció: *Trepios*

Traducció: Trebi

Anàlisi lingüístic

Trepios: 'Trebi': És un nomen romà d'origen etrusc, que indica la gens d'on provenia el posseïdor del vas. El substantiu està en el cas nominatiu singular masculí arcaic de la segona declinació llatina, que mostra qui posseeix el vas. La terminació *-os*, prové de la terminació del cas nominatiu singular en **-os* de la flexió temàtica protoindoeuropea, que es comprén de la vocal temàtica **-o-* i de la terminació de cas **-s*. En llatí clàssic el nomen romà seria Trebius, perquè la *p* etrusca, que ha estat la influència per la *p* que trobem en aquesta forma del llatí arcaic, equival a la *b* llatina. En quant a la terminació *-os* en llatí clàssic seria *-us*, perquè la *-o-* arcaica s'ha posterioritzat esdevenint una *-u-* (MEISER 2010:133).

Copa de Buccherò

Transcripció: *karkafaios/karkavaios*

Traducció: No en té, però se suposa que és un nom propi.

Anàlisi lingüístic

karkafaios/karkavaios: 'Nom propi llatino-falisc': És un nomen, que indica la gens d'on provenia el posseïdor de la copa. El substantiu està en el cas nominatiu singular masculí arcaic de la segona declinació llatina, que mostra qui posseeix el vas. La terminació -os, prové de la terminació del cas nominatiu singular en *-os de la flexió temàtica protoindoeuropea, que es comprén de la vocal temàtica *-o- i de la terminació de cas *-s. En llatí clàssic el *nomen* romà seria Carcavaius, perquè la f del falisc equival a la v del llatí.. En quant a la terminació -os en llatí clàssic seria -us, perquè la -o- arcaica s'ha posterioritzat esdevenint una -u-(MEISER 2010:133).

Vas de Garigliano

Transcripció: *nei pari med esom kom meois sokiois trifos audeom duo[m]*

Traducció: No m'agafis! Estic amb els meus tres companys, dels dos Audi.

Anàlisi lingüístic

Sokiois: 'company, aliat (en la guerra)': És un substantiu de la segona declinació llatina que està en la forma d'ablatiu plural masculí arcaic amb la funció de complement circumstancial de companyia. La desinència -ois és tan arcaica que es remunta a la desinència d'ablatiu de la flexió temàtica del protoindoeuropeu que és *-ois, que, com es pot observar, s'ha conservat perfectament en llatí arcaic. En canvi, en el llatí clàssic la desinència ha patit una monoftongació del diftong -oi- fins esdevenir una -ī, quedant la terminació de l'ablatiu clàssic com a -īs (MEISER 2010:134-136).

Audeom: 'Audi, *nomen* familiar no-romà': És un *nomen* d'una *gens* no romana, sinó d'un altre poble itàlic, que es troba en el cas genitiu plural masculí arcaic de la segona declinació llatina amb la funció de complement d'un nom, que no apareix en la inscripció. La seva terminació prové del genitiu plural de la flexió temàtica proto-indoeuropea acabat en *-ōm < *-o-om, que s'ha conservat clarament en llatí arcaic. Per altra banda, segons Vine, la forma clàssica d'*Audeom* seria *Audiōrum*, que és una forma adoptada del genitiu plural de la primera declinació en -ārum, que al seu torn és heretada dels pronoms femenins acabats en -ārum (WEISS 2020:241).

Cista Ficoroni

Transcripció: *dindia macolnia fileai dedit
novios plautios med romai fecid*

Traducció: Dindia Macolnia m'ha donat a la filla/ Novi Plautí m'ha elaborat a Roma.

Anàlisi lingüístic

Fileai: ‘ filla’: Es tracta d'un substantiu femení en el cas datiu singular arcaic de la primera declinació llatina, que fa la funció sintàctica d'objecte indirecte/beneficiari o bé destinatari. La seva terminació en *-ai* és molt antiga, perquè prové de la forma del datiu singular del gènere comú de la flexió temàtica protoindoeuropea en **-eh₂-ey*, que té un sufix del gènere femení **-eh₂*, que es desenvolupà més tardanament, i un sufix del cas datiu. D'aquesta manera hom pot afirmar que la forma de la terminació s'ha conservat íntegrament, però amb un sincretisme entre les vocals la **eh₂>a* i la **-e*, que han causat que la *-ā* de la terminació del llatí arcaic sigui llarga. Finalment, la *-i* en la terminació *-ai* a causa del seu contacte amb la vocal precedent *-a* en llatí clàssic sofrí una obertura de timbre en e, de manera que la forma seria *-ae* (MEISER 2010:130-132).

Novios plautios: ‘Novi Plautí’: Són un *praenomen* i un *nomen* propis d'un artesà, qui ha elaborat la Cista, que es troben en el cas nominatiu singular masculí de la segona declinació llatina arcaica amb la funció de subjecte o primer argument de l'oració. La seva terminació en *-os* és arcaica, perquè prové directament de la flexió temàtica protoindoeuropea del gènere comú **-os* (CLACKSON-HORROCKS 2007:15), que es comprèn d'una vocal temàtica **-o*, en grau deentonant²¹ causat per l'ablaut de la vocal, seguida del sufix de la terminació de cas del nominatiu singular del gènere comú en **-s*. Finalment, en llatí clàssic tenim una forma de nominatiu singular masculí de la segona declinació acabada en *-us*, en la qual la vocal temàtica *-u*, provinent de la vocal temàtica arcaica *-o*, ha patit un tancament de timbre.

Romai: ‘Roma’: És un topònim que es troba en el cas locatiu singular femení arcaic amb la funció de *locus ubi*/ circumstancial de lloc. La desinència *-ai* és arcaíssima, perquè prové de la forma del locatiu singular del gènere comú de la flexió temàtica protoindoeuropea en **-eh₂-y*, que té un sufix del gènere femení **-eh₂*, que es desenvolupà més tardanament, i un sufix del

²¹ El grau deentonant és un canvi fonètic, que causa el canvi de timbre de la vocal e del grau ple de l'arrel cap a o segons el context en què es trobi. D'aquesta manera les arrels compten amb tres graus: el grau ple en la vocal e, que pot ser allargat també, el grau deentonant en o, que també es pot trovar allargat i finalment, el grau zero, és a dir, que no té vocal temàtica.

cas locatiu en -y. D'aquesta manera hom pot afirmar que la forma de la terminació s'ha conservat íntegrament sense patir cap canvi. Finalment, la -i en la terminació -ai a causa del seu contacte amb la vocal precedent -a en llatí clàssic sofrí una obertura de timbre en e, de manera que la forma seria -ae (WEISS 2020:252).

De Lingua Latina de Marcus Terentius Varro

Text: *utrum primum una canis aut canes sit appellata: dicta enim apud veteres una canes.*(Varro. VII;32)

Traducció: Quina de les dues paraules ha estat designada primer *canes* o bé *canis*:doncs segons els vells la paraula més arcaica és *canes*.

Anàlisi lingüístic

Canes: 'gos, gossa': És un substantiu de la tercera declinació llatina d'un tema en consonant que es troba en el cas nominatiu singular arcaic masculí i femení, que fa la funció de subjecte del període oracional. La terminació -es és arcaica, ja que en llatí clàssic esperaríem *canis* per analogia amb el genitiu singular acabat en -is, que havia patit un afebliment vocàlic (Clackson). Tornant a la terminació -es, aquesta prové de la flexió atemàtica proto-indoeuropea, en la qual el nominatiu singular es caracteritza per la terminació *-s. Pel que fa a la vocal -e, es podria considerar una vocal epentètica o de reforç, per ajudar a la pronúncia i evitar així el grup consonàntic -ns (MEISER 2010:137).

Text: *Neque enim, utrum Herculi an Herculis clavam dici oporteat, si doceat analogia, cum utrumque sit in consuetudine, non neglegendum, quod aequae sunt et brevis et aperta.*

Traducció: I si l'analogia no ens hagués d'ensenyar, doncs, si hem de dir Herculi o Herculis, com que els dos mots s'usen habitualment, no els hem de negligir, perquè ambdues formes són breus i evidents.

Anàlisi lingüístic

Herculis/ Herculi: 'Hèrcules': És un nom propi d'un déu, que es troba en dues variants del cas genitiu singular masculí de la tercera declinació. La forma més arcaica podria ser la qual acaba amb -is, ja que és la forma corresponent per a un genitiu singular d'un tema en consonant líquida, que provindria d'una forma antiga -es, que al seu torn prové de la terminació *-es del genitiu singular de la flexió atemàtica protoindoeuropea, que en llatí arcaic hauria patit un

ablaut d’-e a -i. Finalment, la forma *Herculī*, podria ser més recent, ja que o bé ha patit una apòcope de la -s final amb un allargament compensatori o es tracta d’una forma analògica amb el genitiu singular dels substantius masculins de la segona declinació (CLACKSON-HORROCKS 2007:103).

L’Ars Grammatica de Marius Victorinus

Text: *pro 'populo Romano ibi populoi Romano i et pro piaculum ibi piacolom.*

Traducció: En canvi de *populo Romano* en aquest cas hi ha *populoi Romano i* i també en lloc de *piaculum* hi ha *piacolom*.

Anàlisi lingüístic

Populoi: ‘poble’: Substantiu singular masculí en el cas datiu arcaic de la segona declinació. La terminació -oi és molt antiga, ja que és l’heretada directament de la terminació del datiu singular de la flexió temàtica protoindoeuropea acabada en *-oy. En llatí clàssic esperaríem una terminació -ō, que ha estat causada per una monoftongació del diftong -oi (WEISS 2020:239).

Piacolom: ‘expiació, sacrifici expiatori’: És un substantiu neutre singular arcaic de la segona declinació llatina, que podria estar en els casos nominatiu o acusatiu. La terminació -om és antiga, car la podem remuntar fins a la desinència de nominatiu/acusatiu singular del gènere neutre protoindoeuropeu acabada en *-om. En llatí clàssic la forma és -um, perquè la o s’ha posterioritzat, és a dir, s’ha tancat en -u (MEISER 2010:134).

Text: *sed nominativum pluralem ita scripta significabat, ut amicei bonei doctei Romanei et similia.*

Traducció: Sinó quan s’escrivia el nominatiu plural així, com *amicei, bonei, doctei, Romanei* i altres mots similars.

Anàlisi lingüístic

Amicei: ‘amics, companys’: És un substantiu masculí de la segona declinació en el cas nominatiu plural, que fa la funció de nominatiu enumeratiu. La terminació en -ei és inusual, ja que normalment esperaríem -oi per a la forma del nominatiu plural masculí arcaic. No obstant, la terminació -ei prové tmbé de la terminació *-oy de la flexió temàtica protoindoeuropea, que, posteriorment, esdevingué -ei en llatí arcaic amb un canvi de vocalisme

o > e. Finalment, en el llatí clàssic la forma estàndard del nominatiu plural masculí de la segona declinació és *-ī*, que és el resultat de la monoftongació del diftong *-oi/-ei* (CLAKCSON-HORROCKS 2007:123).

4. Paradigmes nominals de les declinacions llatines arcaiques

Primera declinació (temes en a)

	Singular	Plural
Nominatiu	-a /-a	-ai
Vocatiu	-a	-ai
Acusatiu	-am	-as
Genitiu	-as/-ai	-om
Datiu	-ai	-eis
Ablatiu	-ad	-eis/-abos
Locatiu	-ai	-eis

Segona declinació (temes en o)

Masculins

	Singular	Plural
Nominatiu	-os	-ei
Vocatiu	-e	-ei
Acusatiu	-om	-os
Genitiu	-ī/-osio	-om
Datiu	-o/-oi	-eis<-ois
Ablatiu	-od	-eis<-ois
Locatiu	-ei	-eis <*-oisu

Neutres

	Singular	Plural
Nominatiu	-om	-a
Vocatiu	-om	-a
Acusatiu	-om	-a
Genitiu	-i	-om
Datiu	-o/-oi	-eis<ó-is
Ablatiu	-od	-eis<-ois
Locatiu	-ei	-eis<-ois

Tercera declinació (temes en consonant/ temes en i)

Temes en consonant

	Singular	Plural
Nominatiu	Ø/-s	-es
Vocatiu	Ø/-s	-es
Acusatiu	-em	-es
Genitiu	-es/-is/-ī	-om/-um/-erum
Datiu	-ei	-ibus/-ibos
Ablatiu	-i//ed	-ibus/-ibos
Locatiu	-e	-ibus/-ibos

Temes en i

	Singular	Plural
Nominatiu	-is/-es	-is/-es
Vocatiu	-is/-es	-is/ -es
Acusatiu	-em	-is/-es
Genitiu	-is	-iom
Datiu	-i/-ei	-ibus
Ablatiu	-i/-e	-ibus/-ibos
Locatiu	-i	-ibos

5. Conclusions

Les terminacions arcaiques dels casos de les declinacions llatines és un tema molt complex i interessant dins de la llengua llatina, pel fet que s'han estudiat poc per la seva dificultat en l'anàlisi i la interpretació.

Amb aquest treball s'han pogut recollir gairebé totes les formes de les desinències arcaiques dels casos de les declinacions llatines, analitzant-les lingüísticament des del protoindoeuropeu i fent-ne una comparació amb altres llengües itàliques, per justificar-ne la reconstrucció. Originàriament, s'havia pensat d'incloure en el treball totes les inscripcions i les obres literàries de qualsevol segle, on s'haguessin conservat els arcaismes de les declinacions llatines. Malgrat això, per la manca de temps i per l'extensió limitada del treball s'han hagut d'acotar les inscripcions als segles VII-IV aC, deixant fora les inscripcions que daten a partir del segle III aC. Cal esmentar també que no s'han trobat arcaismes de la quarta i cinquena declinacions en el corpus emprat, perquè per si mateixes són les declinacions que contenen menys mots, per això no s'han pogut presentar els paradigmes d'aquestes dues declinacions.

A banda de les fonts epigràfiques, també s'han fet servir fonts literàries, que en aquest cas són el *De Lingua Latina* de Marcus Terentius Varro i l'*Ars Grammatica* de Marius Victorinus, gràcies a les quals s'han pogut descobrir desinències arcaiques diferents, que han ajudat a completar els paradigmes de les declinacions llatines antigues. Un altre objectiu, que s'havia plantejat a l'inici, era l'establiment dels paradigmes de les declinacions llatines arcaiques amb totes les variants possibles, puix que en els manuals només hi apareixien les formes més conegudes.

A més, una feina feta, que no s'havia plantejat a l'inici del treball, ha estat oferir una traducció a la mesura, en què ha estat possible, dels textos escollits, en els quals s'han trobat els arcaismes. Per a algunes traduccions més controvertides s'han tingut en compte i, fins i tot, s'han presentat amb les corresponents citacions les propostes de traducció dels investigadors i especialistes en la matèria.

Finalment, es pot concloure que el treball ha estat satisfactori i ha complert els objectius, tot i que el corpus d'inscripcions i de fonts literàries hagi estat reduït.

6. Bibliografia

- Adiego, I.-X. (1997). Un testimonio fundamental del latín más antiguo: La inscripción sobre una base de donario de Tivoli (CIL I, 2658). *Société d'Études Latines de Bruxelles*, 58-66.
- Clackson, J. (2007). *Indo-European linguistics: An introduction*. Cambridge University Press.
- Clackson, J., & Horrocks, G. C. (2007). *The Blackwell history of the Latin language*. Blackwell.
- Dessau, H. (with Schmidt, M. G.). (2020). *Corpus inscriptionum Latinarum: Partim consilio et auctoritate academiae litterarum regiae Borussicae editum. Partim consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editum. Hermann Dessau (1856-1931) zum 150. Geburtstag des Berliner Althistorikers und Epigraphikers ; Beiträge eines Kolloquiums und wissenschaftliche Korrespondenz des Jubilars* (1st ed.). De Gruyter, <https://doi.org/10.1515/9783110718874>
- EDH: Home. (s.d.). Recuperat 16 juny 2025, de <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/home>
- EDR - Epigraphic Database Roma. (s.d.). Recuperat 16 juny 2025, de http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?lang=it&ver=simp
- Ernout, A. (1957). *Recueil de textes latins archaïques* (Nouv. éd.). Klincksieck.
- Fortini, P. (s.d.). *UNA NUOVA ISCRIZIONE LATINA ARCAICA DAL FORO ROMANO (AREA DEL cd. EQUUS DOMITIANI)*.
- Fritz, M., & Meier-Brügger, M. (with Meier-Brügger, M.). (2020). *Indogermanische Sprachwissenschaft* (10a, völlig neu bearbeitete Auflage edition ed.). De Gruyter, <https://doi.org/10.1515/9783110661767>
- Grestenberger, E. L., Reiss, C., Fellner, H. A., & Pantillon, G. Z. (s.d.). *Ha! Linguistic Studies in Honor of Mark R. Hale*.
- Hartmann, M. (2005). *Die frühlateinischen Inschriften und ihre Datierung: Eine linguistisch-archäologisch-paläographische Untersuchung*. Hempen.
- Keil, H. (1981). *Grammatici latini: Vol. VI*. Georg Olms.
- Leumann, M. (with Leumann, M., Hofmann, J. B., & Szantyr, A.). (1963). *Lateinische Grammatik*. Beck.
- Meiser, G. (2010). *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache* (3. Aufl.). WBG, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Molina Yévenes, J. (with Borrell Vidal, E. & Universitat de Barcelona). (1993). *Iniciación a la fonética, fonología y morfología latinas*. Universitat de Barcelona Publicacions.
- Palmer, R. E. A. (s.d.). *Freiburg im Breisgau Renate Zoepffel*.

- Rubio Fernández, L., & Bejarano, V. (1955). *Documenta ad linguae latinae: Historiam inlustrandam*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Instituto Antonio de Nebrija.
- Seva i Llinares, A., Condom i Gratacòs, D., & Seva, A. (1993). *Diccionari llatí-català*. Enciclopèdia Catalana.
- Vaan, M. A. C. de. (2008). *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Brill.
- Varró, M. T. (with Kent, R. G.). (1951). *Varró, Marc Terenci, 116 aC-27 aC. [De lingua latina. Anglès i llatí] On the Latin language: Vol. I-II* (Repr. and rev.). Harvard University Press etc.
- Vine, B. (1991). Notes on the Corcolle Altar Fragments (CIL I² (4) 2833a). *Glotta* (Göttingen), 69(3), 219-.
- Vine, B. (1998). Remarks on the Archaic Latin «Garigliano Bowl» Inscription. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 121, 257-262.
- Wachter, R. (1987). *Altlateinische Inschriften: Sprachliche und epigraphische Untersuchungen zu den Dokumenten bis etwa 150 v. Chr.* P. Lang.
- Weiss, M. L. (2020). *Outline of the historical and comparative grammar of Latin* (Second edition). Beech Stave Press.

7. Annexos

Índex de termes

Ablaut: És l'alternància vocàlica que succeeix en un mot o en diversos provinents de la mateixa arrel. Per exemple, el verb *cipio* té un perfet *cepi* amb alternança vocàlica.

Bustròfedon: És la manera com s'ara un camp amb els bous, és a dir, fent una mena d'esses d'esquerra a dreta i de dreta a esquerra.

Cernos: És la unió de diversos vasos en una sola peça, que es feia servir per a la libació en contextos rituals.

Cippus: És una columna rectangular o rodona fet de fusta o de pedra, que es col·locava als monuments funeraris o bé servien per marcar els territoris i les distàncies.

Cista: És un recipient gros, on originàriament s'hi guardava el gra, però que posteriorment es va fer servir com a joier o per guardar-hi altres objectes.

Copa: No confondre's amb la copa per a vessar-hi líquids. És una lletra del primitiu alfabet grec que sobrevisqué en l'alfabet llatí, sobretot en l'arcaic.

Digamma/wau: La digamma o la wau és una lletra semi-vocal o semi-consonant de l'antic alfabet grec, que subsistí en l'alfabet llatí. La denominació wau per a la mateixa lletra prové del manlleu d'aquesta lletra de l'alfabet fenici al grec. Es representa com una /f/ o una /w/.

Fíbula: És una agulla d'or, de bronze i de plata, que es podia col·locar en objectes o vestits.

Gens: Significa 'llinatge o poble' i s'empra per descriure els orígens d'una persona.

Impast: És un tipus de ceràmica etrusca o bé també pot ser la tècnica artística, amb la qual es fabricava el tipus de ceràmica mencionat.

Instrumentum domesticum: És una tipologia d'objectes d'ús quotidià, és a dir, que es poden trobar perfectament en una *domus romana*.

Scriptio continua: És el text escrit sense cap mena d'espais ni separació entre les paraules.

Pithos: És una gerra feta de ceràmica de grans dimensions, en la qual s'hi guardaven cereals i oli.

***h₁, *h₂, *h₃:** Són les laringals indoeuropees, que representen sons consonàntics del caire velar, però que no sabem del cert com sonaven.